

CONRAD MICHAEL STIBBE

Den Haag 7 september 1925 – Amsterdam 7 mei 2019

‘Dichter, archeoloog, essayist’ noemde Coen Stibbe zich in zijn in eigen beheer uitgegeven herinneringen *In de schaduw van Pan Saturnius*. Gedurende zijn lange leven opereerde hij inderdaad in verschillende werelden naast en soms ook door elkaar. Voor velen zal steeds één compartiment zichtbaar zijn geweest, aan weinigen toonde hij een compleet beeld. Ik zelf bijvoorbeeld heb hem vooral als archeoloog leren kennen.

Conrad – in de omgang Coen – Stibbe kwam op 7 september 1925 in Den Haag ter wereld. Zijn vader was Max Stibbe, zijn moeder Paula Hoorweg, en hun milieu was dat van antroposofen en vrijdenkers. Hij zat op de Vrije School in Den Haag, die door zijn vader in 1923 – naast andere antroposofische scholen – zelf was gesticht. Met zijn (inmiddels gescheiden) moeder en zijn jongere broer Arthur verbleef hij als tienjarige langere tijd in Ascona, Zuid-Zwitserland, waar hij kennis maakte met de hem later zo geliefde Duitse en Italiaanse talen en culturen. Dit stadje was een trefpunt van internationale en Nederlandse bohème. Tijdens de middelbareschooltijd verhuisde de kleine familie naar Amsterdam, waar zijn moeder een relatie zou aangaan met de industrieel Dirk de Jong, dankzij wiens welstand zij de oorlogsjaren redelijk onbezorgd doorkwamen. Stibbes dagboeken,

voor zover bekend uit citaten in *In de schaduw van Pan Saturnius*, ademen een sterk op literatuur, met name dichtkunst, gerichte belangstelling. Deze zinsneden doen me sterk denken aan *Oorlogsdagboek 1940-1945* van de slechts een paar jaar oudere Hanny Michaelis (Amsterdam, Van Oorschot 2016-2017). De scholier van het Amsterdams Lyceum maakte onder meer persoonlijk kennis met P.C. Boutens en Jacques van Hattem, maar beschouwde zijn ontmoeting met Wolfgang Frommel in 1944 aan de Herengracht als de meest ingrijpende gebeurtenis uit die tijd. Stibbe schreef in die dagen vormvaste, verheven poëzie en probeerde zijn schoolwerk zo goed en zo kwaad als het ging af te maken. Zonder examen te hoeven doen kreeg hij kort na de bevrijding het diploma gymnasium alpha. Dankzij goede relaties kon hij een maand lang in Parijs verblijven, waar hij bij toeval getuige zou zijn van de staatsbegrafenis van Paul Valéry.

Frommels groep van vrijwel uitsluitend mannelijke volgelingen en vrienden leek op de door hen allen vereerde ‘Georgekreis’ rond de Duitse dichter Stefan George. Tot aan zijn dood in 1986 bleef Frommel Stibbes grote morele en culturele lichtbaken. De verhouding met Frommel en zijn kring heeft Stibbe steeds in verheven termen gememoreerd. Het is voor mij niet mogelijk geweest over zijn omgang met de kring van Frommel en diens (soms gedwongen) jonge minnaars meer informatie te krijgen dan in de biografie van Gisèle Van Waterschoot van der Gracht van Annet Mooij (*De eeuw van Gisèle*, Amsterdam, De Bezige Bij 2018; Stibbe komt er een paar keer in voor) en de recente, soms gênante, publicaties over de kring te vinden is. Ook voor Stibbe spelen vrouwen in zijn herinneringen aanvankelijk geen rol en net als anderen trad hij pas laat, in 1964, in het huwelijk, en wel zoals hij zelf schrijft, met goedkeuring van Frommel. Anneke Twiest had Stibbe tijdens een van zijn Romebezoeken leren kennen. Daar werkte de archeologiestudente aan haar doctoraalscriptie. Zij kregen twee zonen, Dirk en Michael.

Stibbes studie Klassieke Talen aan de Gemeente Universiteit tussen 1945 en 1955 was geen weloverwogen beslissing, maar lijkt door een bredere culturele belangstelling en de keuze van vrienden voor hetzelfde vak te zijn bepaald. Stibbe vond de studie weinig inspirerend en moeilijk. Sombere perioden moest hij overwinnen maar de groep vrienden van Castrum Peregrini, onder wie zijn huisgenoten in het studentenhuus in de Beulingstraat, hield hem op de been. Gezien zijn door de oorlogspekelen zwakke gymnasiumopleiding en gebrekkige motivatie, maar ook met bewuste vertragingstactiek om niet als dienstplichtige naar Indone-

sië te hoeven, deed hij pas in 1950 kandidaatsexamen. De nu onvermijdelijke verlengde diensttijd van 18 maanden bracht hij in Ermelo door. De doctoraalstudie bekroonde hij met een diploma in december 1955. Van het brede vakkenpakket vond hij eigenlijk de oude geschiedenis en klassieke archeologie als enige onderdelen echt aantrekkelijk, omdat hier de sterk traditionele filologie geen greep op had.

Te zelfder tijd was hij betrokken bij de oprichting van Frommels droom, *Castrum Peregrini*, het tijdschrift waaraan hij in de volgende jaren vaak zou bijdragen. *Nom de plume* werd Corrado of C.M. Hoorweg. ‘Corrado’, de Italiaanse vorm van zijn voornaam, dankte hij aan Percy Gothein, een van de oude discipelen van George en vriend van Frommel, die na een verblijf in Amsterdam waar hij ook Stibbe had ontmoet, in 1944 in Ommen was opgepakt en in Buchenwald omkwam. De redenen van zijn arrestatie bleven onduidelijk, maar na de oorlog zou een heldenverhaal worden gecreëerd, zoals Mooij uitvoerig heeft geschetst. Hoorweg was de familienaam van zijn moeder, met wie hij zich mentaal sterker verbonden voelde dan met zijn vader. Dichtkunst gold als geestelijke oefening, ordening van gedachten en gevoelens en het delen daarvan met gelijkgestemden. Ook hoopten de vrienden weg te breken uit conventies van gezin en carrière, al zou ook Stibbe een succesrijke burgerlijke loopbaan doormaken. Literair stond Stibbe niet op de voorgrond en deed hij evenmin mee met de nieuwste ontwikkelingen, bijvoorbeeld van zijn leeftijdgenoten de Vijftigers en Zestigers. Hij hield meer van oudere auteurs en apprecieerde ‘klassieke’ dichters als Boutens, Bloem en Vasalis. Ook waardeerde hij Adriaan Roland Holst, die hij net als de genoemde auteurs persoonlijk kende. De twee zouden elkaar via Frommel hebben kunnen leren kennen, die namelijk vanaf de jaren 30 met de dichter in contact was.

Na zijn afstuderen kreeg Stibbe meteen een baan als leraar op de Quakerschool in Ommen (1955-1960), na een tussenpoos vervolgd op ‘De Werkplaats’, de school van Kees Boeke in Bilthoven (1964-1967). In Ommen kwam hij in een vertrouwde kring van *Castrum Peregrini*-vrienden en een door zijn antroposofische achtergrond bekende leeromgeving. Voor zijn dichtkunst was deze ambiance ook heilzaam; een van zijn Muzen was de hier woonachtige Selina Pierson, om wie zich kunstenaars en dichters verzamelden. Jacques Bloem logeerde er bijvoorbeeld vaak voor langere tijd.

Bijna een heel jaar was hij, in 1956, als bursaal in Rome geweest, waar hij enkele vrienden voor het leven had gemaakt, onder wie leeftijdgeno-

ten als de archeoloog Frédéric Louis Bastet en de Duitse kunsthistoricus Luitpold Frommel, neef van Stibbes mentor. Dankzij zijn gestaag groeiende publicaties en redactiewerk kon hij tussen twee lerarenbetrekkingen, in 1960 en 1964, freelance studeren en schrijven, onder meer in Rome. Hij besteedde veel aandacht aan de verbreiding van het klassieke erfgoed door bij uitgeverij De Haan in Zeist, samen met de latere hoogleraar Grieks in Groningen, Stefan Radt, de reeks 'Phoenix Klassieke Pockets' op te zetten, waarin vertalingen en studies verschenen. Zelf droeg hij onder meer deeltjes over het antieke Kreta en Rome bij. De Haan was geen toevallige keuze. Zijn vader had hier al gepubliceerd en de directeur, Johannes Emanuel (genaamd Gabriël) Zeylmans van Emmichoven, was een van Stibbes Castrumvrienden. Het antroposofisch gedachtegoed speelde bij deze uitgeverij een rol van betekenis.

Castrum Perigrini – tijdschrift (1951-2007) en stichting (vanaf 1958) – stond centraal in Stibbes literaire wereld. Hij schreef er essays en gedichten voor, leverde vertalingen en toelichtingen en werd voorzitter van de stichting. Een bijzonder project behelsde de Nederlandse vertaling van Georges hoofdwerk, de 18-delige poëziencyclus *Der Stern des Bundes* (1914), die een groep vrienden onder wie Stibbe zo'n dertig jaar zou bezighouden. In 1979 kwam de vertaling van *De ster van het verbond* bij *Castrum Peregrini* uit.

De vertalingen met toelichting en commentaar van Plutarchus' *Levens*, van de Spartaanse wetgever Lycurgus en diens Romeinse evenknie Numa Pompilius, in 1966, bezorgden hem een benoeming als hoofdmedewerker oude geschiedenis aan de Universiteit van Leiden in 1967. Zo'n cv zou tegenwoordig beslist niet voldoende zijn geweest, maar Stibbe zou zich als een uitstekende onderzoeker ontpoppen. De Spartaanse wereld bleef zijn aandacht genieten en in wat mijn kennismaking met Stibbes werk zou zijn, het in 1969 uitgegeven *Geschiedenis en cultuur der Spartanen van prehistorie tot de Perzische oorlogen*, kwamen alle disciplines van de *Alttertumswissenschaft* mooi samen: oude geschiedenis naast antieke bronnen inclusief gedichten van de oude dichter Tyrtaios die Stibbe in vertaling toevoegde, en de eigenlijk maar schaars bekende archeologische resten in het zuiden van de Peloponnesos. Hij promoveerde bij zijn leeftijds- en studiegenoot Jaap Hemelrijk in 1972 op een nog steeds relevante studie over archaïsch aardewerk uit Sparta. Met deze promotie in zicht werd hij in 1971 opvolger van mijn leermeester Willem Peters als hoofd van de afdeling Oudheid en vicedirecteur aan het Nederlands Instituut te Rome

(het toenmalige NIR en nu het KNIR). In 1974 solliciteerde Stibbe tevergeefs naar een hoogleraarschap in Groningen; hij hoopte net als zijn twee voorgangers in Rome makkelijk in een van de Nederlandse universiteiten binnen te kunnen komen, maar moest deze positie laten aan de in Leiden opgeleide Marianne Maaskant-Kleibrink.

Het werk op het NIR verlost Stibbe, zoals hij zelf zei, onder meer van het vergadercircuit in Leiden. Hij begeleidde studenten bij hun scripties, gaf rondleidingen en had ruim tijd voor eigen onderzoek. Rome bood aanvankelijk weinig aanknopingspunten bij zijn archaisch Griekse specialisatie, maar uit onderzoek in musea in Italië en Griekenland diepte hij toch veel relevant materiaal op. Het in de Romeinse tijd opgebouwde archief prijkte in dikke ordners op zijn bureau en zou na terugkeer in Nederland aan de basis staan van een imposante reeks boeken en artikelen op het gebied van aardewerk en bronskunst in de archaische mediterrane wereld. Bij de aanbidding van een van zijn laatste boeken in het Allard Pierson Museum in 2000, een aanvulling op zijn proefschrift, verklaarde hij dat die verzameldrang als compensatie van het relatieve nietsdoen op het instituut tot stand was gekomen.

Ondertussen kreeg Stibbe er vanaf 1977 een aanzienlijke taak bij. Hoewel hij nauwelijks ervaring als veldwerkarcheoloog had – zijn deelname aan een opgraving op Kreta in 1956 samen met Bastet zou de laatste in de novelle *De aardbeving* (Amsterdam, De Beuk 1959) vereeuwigen – kreeg hij van een van de doyens van de Italiaanse archeologie, Massimo Pallottino, het verzoek een oude site onder zijn hoede te nemen, in Borgo Le Ferriere. In dit dorp, zo'n 60 km ten zuiden van Rome, waren in 1896 resten van een archaische tempel ontdekt. Het terrein werd door sterk geïntensiveerde landbouw bedreigd en Stibbe wist gelukkig goed in te spelen op deze situatie. Tot op de dag van vandaag is het inmiddels als het antieke Satricum geïnterpreteerde gebied object van omvangrijk archeologisch onderzoek. Een gelukstreffer in dat eerste jaar 1977 was de vondst van een inscriptie uit de laat zesde eeuw voor Christus die Stibbe al in 1980 voorbeeldig publiceerde in een monografie van het NIR, met medewerking van een keur aan internationale specialisten, onder wie Pallottino. Deze geleerde zou mede door inzet van Stibbe en Bastet in 1994 de Erasmusprijs krijgen. Het buiten zijn, tussen medewerkers en lokale bewoners, gaf Stibbe veel energie. Hier, zo zegt hij in zijn memoires, leerde hij de Italianen pas goed kennen. Wanneer ik uit mijn eigen ervaring spreek, kan ik die observatie goed begrijpen: de functie in Rome

zorgde natuurlijk wel voor een Italiaanse leefomgeving, maar hield voornamelijk intensieve contacten met landgenoten en buitenlandse collegae in. Ook kwamen de talloze gasten thuis maar ten dele uit Italië zelf.

Het opgravingshandwerk zou Stibbe zich ook in Satricum niet echt eigen maken. Hij had veel steun aan de ‘militante’ archeologen Barbara Heldring en, later, Marijke Gnade, docent en vervolgens bijzonder hoogleraar archeologie van pre-Romeins Italië aan de uva, bij het onderzoek naar een tempelcomplex uit de zevende en zesde eeuw voor Christus, een grafveld uit de vijfde eeuw, toegeschreven aan de lokale stam der Volsken die de stad rond 500 hadden veroverd, een archaïsche weg en een Romeinse villa uit de Keizertijd. Stibbe was genereus en stelde onder meer zijn Groningse collega Maaskant een deel van het terrein voor onderzoek ter beschikking. Helaas boterde het tussen hen niet en ontstonden er twee nogal gescheiden opererende equipes. Pas onder Marijke Gnade kwam er in de jaren negentig een positieve vorm van samenwerking tot stand. In Italië had Stibbe in deze veertien jaren, tussen 1977 en 1990, te maken met halsstarrige landeigenaren, jaloerse collega's en ambtelijke molens die het werk, ondank de steun van Pallottino, niet gemakkelijk maakten. Tentoonstellingen in Latina (1982) en Leiden (1985) gaven aan het project een bijzonder cachet.

Anneke en Coen Stibbe ontvingen in Rome genereus gasten uit hun professionele en Castrum-omgeving. Velen herinneren zich hoe de jonge zoons de talloze bezoekers lief een handje gaven alvorens naar bed te gaan. Helaas wierp de toenemende alcoholverslaving van Anneke een zware schaduw over het gezin. Zij overleed in 1984. Steun en toeverlaat van Coen was in deze tijd Barbara Heldring, die behalve in Satricum op het NIR aan haar proefschrift werkte. Zij trouwden in 1985 en kregen drie kinderen, Leander, Hilde en Timo.

Aan de Romeinse betrekking kwam in 1986 door ingrijpen van het Ministerie van Onderwijs waaronder het NIR toen nog ressorteerde, een onverhoopt einde. Stibbe vermoedde machinaties van zijn directeur en de directeur-generaal op het ministerie om hem weg te krijgen. Formeel kwam hij in dienst van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, maar in de praktijk bleef Satricum zijn hoofdopdracht en had hij verder tijd voor eigen onderzoek. Het nieuwe gezin vestigde zich aan de IJssel in Tonden, op een oude boerderij die veranderde in een intellectueel en kunstzinnig trefpunt voor vrienden en familie.

Met pensioen in 1990, nam Stibbe in 1992 in Rome officieel afscheid. Bij deze gelegenheid werd hem een door Marijke Gnade, inmiddels officieel zijn opvolgster als leider van de opgravingen in Satricum, geredigeerde vriendenbundel aangeboden: *Stips Votiva: Papers Presented to C.M. Stibbe* (Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 1991). Het buitenleven sprak hem enorm aan en inspireerde hem in zijn schrijfwerk. Het grote Romeinse archief bevatte ruimschoots materiaal voor talrijke artikelen en boeken op het gebied van Spartaanse en aanverwante kunst en het merendeel van Stibbes wetenschappelijke productie stamt uit de post-Romeinse tijd. Zijn benadering van de archeologische objecten uit de wereld van Sparta was sterk op stijl, vorm en iconografie gericht en stoelde op een kunsthistorisch connoisseurschap. Over Satricum bracht hij weinig publicaties tot stand. Tussen al die onderzoeksactiviteiten door vond hij tijd voor zijn dichtkunst en in kleine oplagen, vaak in eigen beheer uitgegeven herinneringen. In 2007 zegde Stibbe de wetenschap vaarwel om zich te wijden aan de ordening van zijn archief en de neerslag van zijn herinneringen in artikelen en boeken.

In *Van Mathilde tot Mei* en *Florilegium* legt hij zijn smaak voor de Tachtigers en daarbij aansluitende generaties dichters bloot. Het gaat hem daarbij om wat hij de ‘humanistische stroming’ in de Nederlandse poëzie noemt. Frommel en zijn *Castrum Peregrini*-collegae staan in de bloemlezing centraal.

Klaarblijkelijk was Tonden in de laatste jaren niet meer toereikend. Coen Stibbe trok rond zijn 85ste naar Amsterdam en maakte daar kennis met Simone van Keulen, tot zijn dood de derde en laatste partner.

ERIC M. MOORMANN

Dank aan Barbara Heldring, Marijke Gnade en Riemer Knoop voor hun constructieve bijdrage en kritiek.

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN

Geschiedenis van het Romeinse Rijk: van het legendarische begin van de stad Rome tot de dood van Constantijn de Grote. Zeist 1962.

- Kreta en Mykene: aspecten van de Minoïsch-Mykeense cultuur.* Zeist 1964.
Grondvesters van Athene en Rome / Plutarchus. Zeist 1964.
De wetgever van Sparta; De priesterkoning van Rome (Lykoergos en Numa Pompilius) / Plutarchus. Zeist 1964.
Sparta: geschiedenis en cultuur der Spartanen van praehistorie tot Perzische oorlogen. Bussum 1969.
Lakonische Vasenmaler des sechsten Jahrbundert. Amsterdam 1972. (diss. Amsterdam)
Thiasos: sieben archäologische Arbeiten. Amsterdam 1978.
Lapis Satricanus: Archaeological, Epigraphical, Linguistic and Historical Aspects of the New Inscription From Satricum. Den Haag 1980.
Laconian Mixing Bowls. A History of the Krater Lakonikos from the Seventh to the Fifth Century B.C. Amsterdam 1989.
Laconian Drinking Vessels and Other Open Shapes. Amsterdam 1994.
Das andere Sparta. Mainz 1996. (bewerking van *Sparta* uit 1969)
Laconian Oil Flasks and Other Closed Shapes. Amsterdam 2000.
The Sons of Hephaistos: Aspects of the Archaic Greek Bronze Industry. Rome 2000.
Trebenishte: The Fortunes of an Unusual Excavation. Rome 2003.
Agalmata: Studien zur griechisch-archaischen Bronzekunst. Leuven 2006.

Poëzie; herinneringen. Onder de naam Corrado of C.M. Hoorweg:

- Jaargetijden. Gedichten.* Amsterdam, Castrum Perigrini 1960.
Struikgewas. Gedichten. Amsterdam, Castrum Perigrini 1975.
Een voltooid gezicht. Gedichten. Amsterdam, Castrum Perigrini 1986.
Gedenktekens. Gedichten. Amsterdam, Castrum Perigrini 1992.
Gedichten. Oud Zuilen, Stichting Memoriaal 1999.
De oude olijfbom. Gedichten. Oud Zuilen, Stichting Memoriaal 2000.
Aan der droomen torentrens: werk en leven van Vincent Weyand (1921-1945). Westervoort, Van Grutem 2008.
Van Mathilde tot Mei: de dichters van 1880 en de vriendschapssonnetten van Jacques Perk en Willem Kloos. Baarn, Prominent 2014.
Florilegium: een humanistische stroming in de Nederlandse dichtkunst sinds 1880: een bloemlezing. Baarn, Prominent 2015.
Tychandriek: gedichten. Utrecht, De Roos 2015.
In de schaduw van Pan Saturnius. Het verhaal van een Duits-Nederlandse vriendschap in de jaren 1944-1986. Baarn, Prominent 2018.